

Medical Ethics and Law
Research Center

Tārīkh-i pizishkī i.e., Medical History

2024; 16: e24

Shahid Beheshti
University of Medical Sciences

Introduction of Jāmi Medicine from the Perspective of Hakim Aghili Khorasani and Review of Relevant Ingredients

Ebrahim Nasiri Formi¹, Zahra Goli^{2*}

1. Department of Anesthesiology, School of Allied Medical Sciences, Complementary and Traditional Medicine Center, Mazandaran University of Medical Sciences, Sari, Iran.

2. Department of Medical Sciences History, School of Allied Medical Sciences, Student Research Committee, Mazandaran University of Medical Sciences, Sari, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: Jāmi medicine is one of the herbal medicines which is used in the society and discussed in Hakim Aghili Khorasani's Qarābādīn Kabīr. This study aims to introduce this medicine in terms of its characteristics, application and how to use it from the perspective of Hakim Aghili Khorasani and to determine the status of its ingredients in traditional and common medicine.

Methods: This research is a review of various sources of traditional medicine especially Qarābādīn Kabīr. The studied sources include primary texts from the Islamic civilization available in Noor digital library and various electronic databases.

Ethical Considerations: In compiling this research, the principles of trustworthiness and honesty of citing the used texts, originality of sources and avoiding bias in referring to texts or analyzes have been observed.

Results: Hakim Aghili Khorasani is one of the greatest Iranian physicians of the late 12th and early 13th centuries AH and the largest Qarābādīn that exists to this day is one of his works. In this book, Jāmi medicine, referred to as Dawā al-Jāmi'ah, is associated with Imam Riḍā (A) and is used for treating conditions such as paralysis, heart palpitations, tuberculosis and cough. The formulation includes honey, sunbul al-ṭīb, saffron, cardamom, Aqirqarḥā, white kharbaq, white al-banj seeds, white pepper and Farfiyūn. Traditional medical texts attribute numerous beneficial properties to these ingredients.

Conclusion: Although no laboratory research has been done on Jāmi medicine, there are some traditional medicine texts and new medical articles about the terms of this drug separately and regardless of their use in the mentioned drug, which reported several therapeutic properties for them. Since the benefits and applications mentioned for this drug in Qarābādīn Kabīr seem likely, it is suggested to research in order to its safety and effectiveness.

Keywords: Qarābādīn Kabīr; Jāmi' Medicine; Aghili Khorasani; Digestive Diseases; Cough; Traditional Persian Medicine

Corresponding Author: Zahra Goli; **Email:** zgoli8992@gmail.com

Received: May 26, 2024; **Accepted:** October 02, 2024; **Published Online:** December 13, 2024

Please cite this article as:

Nasiri Formi E, Goli Z. Introduction of Jāmi Medicine from the Perspective of Hakim Aghili Khorasani and Review of Relevant Ingredients. Tārīkh-i pizishkī, i.e., Medical History. 2024; 16: e24.

معرفی داروی جامع از منظر حکیم عقیلی خراسانی و بررسی مفردات مربوطه

ابراهیم نصیری فرمی^۱، زهرا گلی^{۲*}

۱. گروه هوشبری و فوریت‌های پزشکی، دانشکده پیراپزشکی ساری، مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل و پژوهشکده اعتیاد ساری، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ایران.

۲. گروه تاریخ علوم پزشکی، دانشکده پیراپزشکی ساری، کمیته تحقیقات دانشجویی و فناوری، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: یکی از داروهای گیاهی مورد استفاده در جامعه که در *قربادین کبیر حکیم عقیلی خراسانی* به آن پرداخته شده، داروی جامع می‌باشد. هدف از این مطالعه معرفی داروی جامع از نظر ویژگی‌ها، کاربرد و نحوه مصرف آن از منظر حکیم عقیلی خراسانی و تعیین وضعیت مفردات آن در طب سنتی و رایج است.

روش: این پژوهش یک مطالعه مروری از برخی منابع طب سنتی به ویژه *قربادین کبیر* است و منابع مورد بررسی، کتاب‌های اصلی دوران تمدن اسلامی، موجود در کتابخانه دیجیتالی نور و همچنین بانک‌های اطلاعاتی الکترونیکی می‌باشد.

ملاحظات اخلاقی: در تدوین این پژوهش، اصل امانتداری و صداقت استناد به متون مورد استفاده، اصالت منابع و پرهیز از جانبداری در مراجعه به متون یا تحلیل‌ها رعایت شده است.

یافته‌ها: حکیم عقیلی خراسانی از بزرگ‌ترین طبیبان ایرانی اواخر قرن دوازدهم و اوایل قرن سیزدهم قمری است و *قربادین کبیر*، بزرگ‌ترین قربادین موجود تا به امروز، از آثار اوست. داروی جامع در این کتاب به نام «دواءالجامعه» آمده که دواي حضرت امام رضا (ع) است و برای درمان بیماری‌هایی چون فالج (مرضی که نصف بدن از طول بی‌حس و بی‌حرکت می‌شود)، خفقان در قلب (حرکت اختلاجی قلب، نوعی تپش قلب)، سل و سرفه مصرف می‌شود. این دارو از عسل، سنبل‌الطیب، زعفران، قاقله، عاقرقرا، خربق سفید، بذالبنج سفید، فلفل سفید و فرفیون درست می‌شود.

نتیجه‌گیری: علیرغم آنکه تحقیقات آزمایشگاهی بر روی داروی جامع انجام نشده است، اما برخی متون طب سنتی و مقالات جدید طبی در مورد مفردات این دارو به طور مجزا و فارغ از کاربرد آن‌ها در داروی مذکور، وجود دارند که خواص درمانی متعددی را برای آن‌ها گزارش کردند. از آنجا که منافع و کاربردهای ذکرشده برای داروی جامع در کتاب *قربادین کبیر* محتمل به نظر می‌رسد، لذا انجام تحقیقات مناسب برای بررسی ایمنی و اثربخشی این دارو پیشنهاد می‌شود.

واژگان کلیدی: قربادین کبیر؛ داروی جامع؛ عقیلی خراسانی؛ بیماری‌های گوارشی؛ سرفه؛ طب سنتی ایرانی

نویسنده مسئول: زهرا گلی؛ پست الکترونیک: zgoli8992@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۱؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۹/۲۳

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Nasiri Formi E, Goli Z. Introduction of Jāmi Medicine from the Perspective of Hakim Aghili Khorasani and Review of Relevant Ingredients. *Tārīkh-i pizishkī*, i.e., Medical History. 2024; 16: e24.

مقدمه

استفاده از گیاهان دارویی و طب سنتی در درمان بیماری‌ها از هزاران سال قبل مورد توجه بوده (۱) و در طب سنتی ایرانی که طبی اصیل و غنی با منابع پر بار است، از گیاهان دارویی به صورت مفرد و مرکب برای پیشگیری یا درمان استفاده می‌شده است (۲). با مطالعه قرابادین کبیر حکیم محمدحسین علوی عقیلی خراسانی می‌توان به اطلاعات مهمی راجع به پزشکی و داروسازی ایران، هند و سایر سرزمین‌ها و همچنین زمینه‌های ورود طب غربی به ایران دست پیدا کرد (۳). برخی گزارشات موردی و بررسی‌های میدانی نشان می‌دهد که داروی جامع در سطح جامعه مورد استفاده قرار می‌گیرد. در یک تحقیق کیفی از نوع پدیدارشناسی طی مصاحبه با درمانگران تجربی و بیماران مشخص شد که این دارو برای درمان انواع زخم‌ها همچون زخم بریدگی، زخم بستر، زخم دیابتی و زخم سوختگی به کار رفته و رضایت مصرف‌کنندگان را در پی داشته است (۴). همچنین یک گزارش موردی اثر مثبت داروی جامع بر درمان جراحت عمیق در بند آخر انگشت رینگ یک جوان ۱۸ ساله را نشان می‌دهد (۵). هدف از این مطالعه معرفی داروی جامع از نظر ویژگی‌ها، کاربرد و نحوه مصرف آن از نگاه حکیم عقیلی خراسانی و تعیین وضعیت مفردات آن در طب سنتی و رایج می‌باشد.

ملاحظات اخلاقی

در پژوهش حاضر جنبه‌های اخلاقی مطالعه کتابخانه‌ای شامل اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

روش

این پژوهش یک مطالعه مروری از برخی منابع طب سنتی به ویژه قرابادین کبیر است. گردآوری داده‌ها با واژگان کلیدی چون داروی جامع، دوا، دواءالجامعه و مفردات گیاهی داروی جامع (عسل، زعفران، سنبل‌الطیب، قافله، بنج، فرفیون، خربق سفید، فلفل سفید و عاقرقرا) در کتابخانه دیجیتالی نور (نسخه ۱/۵) و منابع الکترونیکی Google Scholar.

یافته‌ها

SID و Magiran، Noormags انجام، داده‌ها فیش‌برداری، یافته‌ها استخراج و موارد مشابه دسته‌بندی شد، سپس داده‌ها در موضوعات حکیم عقیلی خراسانی، قرابادین کبیر و داروی جامع و مفردات آن دسته‌بندی و ارائه گردید.

بعد از جستجو در منابع، مشخص شد که داروی جامع در قرابادین صالحی اثر صالح بن محمد قائنی هروی (۶)، دقایق‌العلاج محمد کریم‌خان کرمانی (۷) و قرابادین کبیر محمدحسین علوی عقیلی خراسانی آمده است.

۱. حکیم سیدمحمدحسین عقیلی خراسانی: سیدمحمد حسین بن محمدهادی علوی عقیلی خراسانی شیرازی از بزرگ‌ترین طبیبان ایرانی اواخر قرن دوازدهم و اوایل قرن سیزدهم قمری است (۳، ۹-۸) که اطلاعات دقیقی از سال تولد و وفات او در دست نیست. او متولد خراسان و ساکن شیراز بود و سپس به هند رفت (۳). وی از خاندان عالمان نامدار و طبایب بزرگی چون محمدهاشم شیرازی ملقب به علوی‌خان، معتمدالملک و بهاءالدوله (دایی پدر عقیلی) است. حکیم عقیلی خراسانی پایبند به شرع و متخلف به اخلاق اسلامی بود که از جمله نظرات جدید و ابتکاری‌اش سنگ کلیه در اطفال و انبساط و انقباض عروقی است (۱۰). از مهم‌ترین آثار او مخزن‌الدویه، قرابادین کبیر، خلاصه‌الحکمه و معالجات است که امروزه جزء منابع طب سنتی ایرانی به شمار می‌روند (۱۱).

۲. قرابادین کبیر (تألیف ۱۱۸۵ ق.): قرابادین یا اقرابادین به کتاب‌ها و آثاری اطلاق می‌شود که حاوی اطلاعاتی از ماهیت داروها، شیوه تهیه انواع داروهای مرکب، موارد استفاده و طرز کاربرد آن‌ها است (۳). کتاب‌های متعددی به نام قرابادین در دسترس است که هیچ یک به شهرت قرابادین کبیر نمی‌رسد. این کتاب توصیف مفصلی از نسخه‌های داروهای ترکیبی برای بسیاری از بیماری‌هاست (۱۲). قرابادین کبیر که بزرگ‌ترین قرابادین نوشته‌شده موجود تا به امروز است (۱۳)، به قرابادین علوی، قرابادین عقیلی، قرابادین مجمع‌البیان و ذخائرالترکیب نیز معروف است. این اثر شامل یک مقدمه بیست فصلی در

بیان مفهوم غذا و دوی ذوالخاصیه، مرکب القوی، مزاج، اقسام مزاج، طرق معرفت امزجه ادویه و اغذیه و... است. بخش اصلی این کتاب، به قول نویسنده به ۲۸ کتاب بر اساس حروف تهجی و هر کتاب به چند باب و هر باب به چند فصل تقسیم می‌شود و خاتمه آن در مورد ادویه جدید است (۳). به صورت دقیق‌تر این کتاب شامل ۲۱۱ باب، ۳۳۷ فصل، ۳۷۵ مدخل و ۸۱۲۴ داروست (۹) که در قسمت مربوط به هر دارو منافع، روش ساخت، ترکیب و مقدار و زمان مصرف آن بیان شده است (۱۲). از ویژگی‌های قابل توجه *قربادین کبیر* تجمیع نسخ پراکنده در *قربادین‌های قبل* و حتی معاصر و تعدد منابع و اطبای ارجاع داده شده (۳۶۸ ارجاع) در آن می‌باشد (۹). از جمله زبان‌های به کاررفته در ذکر اسامی گیاهان در این *قربادین* می‌توان به زبان یونانی، رومی، عربی، لاتین، سریانی، عبری و هندی و از گویش‌ها به شیرازی، مازندرانی، ترکی، خراسانی، اصفهانی و دیلمی اشاره نمود (۱۳). نسخه خطی *قربادین کبیر* در کتابخانه‌های ایران و شبه‌قاره هند موجود است (۳).

۳. داروی جامع: داروی جامع در *قربادین کبیر* به نام دواءالجامعه و دوی حضرت امام رضا (ع) آمده است و از

ترکیب سنبل‌الطیب، زعفران، قاقله، عاقرقرا، خربق سفید، بذرالبنج سفید، فلفل سفید، ابرفیون (فرفیون) و عسل درست می‌شود (ویژگی‌های مفردات داروی جامع در طب سنتی و رایج در جدول ۱ آمده است). برای ساختن این دارو، مقادیر برابر سنبل‌الطیب، زعفران، قاقله، عاقرقرا، خربق سفید، بذرالبنج سفید و فلفل سفید و دو برابر آن‌ها فرفیون را با هم مخلوط می‌کنند. ترکیب حاصل به صورت مجزا و نرم کوبیده و با حریر الک می‌شود و سپس با دو برابر این ترکیب عسل کف‌گرفته‌شده مخلوط می‌گردد (در مورد بیماری سرفه میزان عسل برابر مجموع مفردات دیگر است). این دارو برای درمان بیماری‌هایی چون مار و عقرب گزیدگی، شوصه (ورمی که اضلاع پشت زیر حجاب حاجز به هم می‌رسد، نوعی ذات‌الجنب)، فالج و لقوه (کج‌شدن صورت)، سردی معده، خفقان در قلب، درد طحال، درد پهلوی راست و چپ، اسهال، درد سنگ کلیه و مثانه (الم حصات)، سل، سرفه کهنه و سرفه تازه مصرف می‌شود (۱۴). اطلاعات مربوط به کاربرد و طریقه مصرف این دارو از نگاه حکیم عقیلی خراسانی در جدول ۲ آمده است.

جدول ۱: ویژگی‌های مفردات داروی جامع در طب سنتی و رایج

نام	نام علمی	اندام مصرفی	مزاج	صفات و منافع در متون طب سنتی*	صفات و منافع در طب رایج
عسل	Honey	-	دوم گرم و اول خشک	جالی و مفتح گرفتگی مجاری و دهانه عروق و مقطع و منقی بلغم لزج و رطوبات و جاذب مواد زائد و دفعی مغز و از بین‌برنده سستی عضله و وترها، شکنده سنگ، نافع بیماری‌های سر و سینه و معده و طحال، فالج و لقوه و دفع سموم و سرفه سرد (۱۵)، پادزهر (۱۶).	ضد میکروبی (۱۷، ۱۸)، آنتی‌اکسیدانی و ضد التهابی (۱۷، ۱۹)، ضد سرطان، ضد تکثیر و ضد متاستاز، درمان زخم، ضد دیابت، آسم، بیماری‌های قلبی و عروقی، عصبی، گوارشی (۱۷) و آریتمی قلبی (۲۰).
زعفران	Crocus sativus	کلاله گل	دوم گرم و اول خشک	مفرح قوی و مقوی حواس و مغری و منضج و محلل و مصلح عفونت خلط بلغمی و مانع و حافظ آن از تغییر و فساد، رساننده قوت ادویه به قلب و سایر اعضا و مفتح گرفتگی مغز و طحال، ریزانیدن سنگ و مفید برای شوصه (۱۵، ۲۱)، مقوی معده (۱۵)، نافع خفقان (۲۱).	ضد باکتری، ضد قارچ، محرک سیستم ایمنی (۲۲، ۲۳)، آنتی‌اکسیدانی، ضد سرطانی، ضد دیابت، ضد چربی خون، آرام‌بخشی، ضد التهاب و اختلالات متفاوت گوارشی (۲۴)، ضد آلزایمر، افسردگی، اختلالات زنان سنگ و مفید برای شوصه (۲۱، ۲۲)، مقوی معده (۲۲)، مفید بر قلب و عروق (۲۲، ۲۵) و آریتمی قلبی در آزمایش حیوانی (۲۶).
عاقرقرا	Anacyclus pyrethrum	ریشه	آخر سوم تا اوایل چهارم گرم و خشک	مفتح گرفتگی مجاری، نافع لقوه و فالج، از بین‌برنده درد سینه و سرفه سرد بلغمی (۱۵، ۲۱)، منقی مواد زائد و دفعی مغز و جالی بلغم، نافع بیماری‌های سر و عصب، از بین‌برنده سردی و بلغم از معده (۱۵).	ضد درد، ضد میکروبی، آنتی‌اکسیدانی، ضد دیابت، محرک سیستم ایمنی (۲۸-۲۷)، ضد التهاب و ضد تومور (۲۷، ۲۹)، ضد افسردگی، ضد قارچ، ضد سرطانی (۲۷)، اثر محافظ کبدی (۳۰).

نام	نام علمی	اندام مصرفی	مزاج	صفات و منافع در متون طب سنتی*	صفات و منافع در طب رایج
سنبل الطیب	<i>Nardostachys jatamansi</i>	ریشه	آخر دوم گرم و خشک	مفتح گرفتگی مجاری مغزی و معده و کبد و مقوی مغز و دهانه معده و جگر سرد و مسخن آن‌ها، شکننده سنگ، نافع سرفه، سرفه رطوبی (۱۵)، درد سینه و خفقان و درد طحال، مقوی معده (۱۶-۱۵).	دارای اثرات تسکینی و ضد اضطرابی و ضد دردی (۳۱)، ضد قارچ، ضد میکروب، آنتی‌اکسیدان (۳۲-۳۳)، فعالیت محافظ کبدی (هپاتو پروتکتیو)، ضد تشنج، ضد پارکینسون، فعالیت محافظتی عصبی، ضد دیابتی، آرام‌بخشی، ضد آسم، ضد آریتمی (۳۲)، کاهش فشار سیستولی و دیاستولی فشارخون ضروری (۳۴)، محافظ بافت‌های قلبی از آسیب سلولی ناشی از استرس اکسیداتیو و پراکسیداسیون لیپیدی و اثرات التهابی و آپوپتوزی (۳۵).
قاقله کبار	<i>Amomum subulatum</i>	میوه	گرم در اول و خشک در دوم	مفرح (۱۵) و مقوی معده و هاضم غذا (۱۶-۱۵).	قاقله در دو نوع کبار و صغار وجود دارد و دارای فعالیت‌های دارویی همچون ضد عفونی‌کننده، ضد اسپاسم (عصبی عضلانی)، مقوی، خلط‌آور، ضد کرم، ادرارآور، ضد زخم، ضد درد، ملین و ضد افسردگی، ضد اسهال و ضد نفخ بوده و چون منبع طبیعی آنتی‌اکسیدان است در بیماری‌های دژنراتیو مانند سرطان و دیابت موثر است. دارای فعالیت ضد میکروبی در عفونت لثه و
قاقله صغار	<i>Elettaria cardamomum</i>		دوم گرم و خشک	مفرح، ملطف، جالی و محلل با قوت تریاقیت، مقوی قلب و مفید جهت خفقان سرد و اخراج سنگ (۱۵) و تقویت معده (۱۶-۱۵). (خواص این دو گونه شباهت زیادی دارد).	عفونت گلو و تسکین التهاب ریه‌ها و سل ریوی و گوارش (۳۶)، خاصیت آنتی‌اکسیدانی، ضد سرطانی (۳۷-۳۸)، ضد باکتری (۳۸-۳۹) است. برای قاقله کبار خواص ضد چربی (۳۸) و مؤثر بودن در برابر زهر مار و عقرب (۳۶) نیز گزارش شد (خواص این دو گونه شباهت زیادی دارد).
خریق سفید	<i>Veratrum album</i>	ریشه	وسط سوم گرم و خشک	مسهل بلغم و صفرای غلیظ و اخلاط لزج و مخاطی و مفتح گرفتگی مجاری و منقی معده، بیماری سرد مغزی، فالج و شکننده سنگ (۱۵، ۲۱).	خواص ضد التهابی و آنتی‌اکسیدانی (۴۰).
فرقیون	<i>Euphorbia resinifera</i>	صمغ	گرم و خشک در اول چهارم	جالی و ملطف و محرق، مسهل بلغم لزج و زردآب و منقی مواد زائد و دفعی بلغمی از اعصاب و جهت لقوه و فالج، دفع سموم سرد، مفید برای طحال (۱۵، ۲۱).	آنتی‌اکسیدان، ضد باکتری (۴۱)، ضد میکروبی (۴۲-۴۱)، ضد سرطانی (۴۲)، ضد توموری، ضد التهابی، ضد لیشمانیایی، تعدیل‌کننده ایمنی و محافظت عصبی (۴۳).
فلفل سفید	<i>Piper nigrum</i>	میوه	اول سوم گرم و خشک	محلل و جالی و مسخن و منقی بلغم و با قوت تریاقیت اعضا سر، مقوی حافظه و اعصاب، دفع رطوبات مغز و معده و بیماری‌های عصب و امراض معده و طحال و فالج و سرفه سرد رطوبی و دردهای سینه، پادزهر سموم (۱۵، ۲۱)، دفع سمیت مار گزیده و عقرب گزیده و تحلیل ورم طحال (۱۵).	آنتی‌اکسیدانی و آنتی‌میکروبی (۴۴-۴۵)، ضد التهاب، ضد سرطان، ضد دیابت و ضد افسردگی، ضد چاقی (۴۴)، ضد فشار خون و ضد ترومبوز، احتمال بهبود ایسکمی میوکارد، آسیب قلبی و فیبروز قلبی (۴۶)، ضد مالاریا و ضد سرطان خون، ضد سرفه و گشادکننده برونش، ضد التهابی (۴۷).
بَنج سفید	<i>Hyoscyamus albus</i>	دانه	اوایل سوم سرد و خشک	مانع نزلات و مخدر و منوم و قاطع خونریزی، درد معده و سرفه، تسکین درده (۱۶-۱۵)، تریاق سموم (۱۵).	آنتی‌اکسیدانی، ضد میکروبی، ضد آسم و ضد حساسیت (۴۸)، آنتی‌باکتری (۴۹).

* بعضی کلمات این متن جزء اصطلاحات تخصصی طب سنتی است که شاید معنای تحت‌اللفظی از آن‌ها گویای مفهوم مورد نظر نباشد. به همین خاطر این معانی به صورت جدا در پی‌نوشت آورده شد.

جدول ۲: کاربرد و طریقه مصرف داروی جامع در انواع بیماری‌ها از نگاه حکیم عقیلی خراسانی (۱۴)

کاربرد در بیماری‌ها	مقدار	مُبَدَّرَق* (حامل دارو)	طریقه مصرف
عقرب‌گزیدگی	یک حبه*	آب حلتیث	خوراکی
شَوْصَه	یک حبه	آب زعفران	طلا***
فلج و کجی صورت	یک حبه	آب مرزنجوش	سعوط****
سردی معده و خفقان و تپش قلب	یک حبه	آب زیره	خوراکی
درد طحال	یک حبه	آب سرد و سرکه	خوراکی
درد پهلوی راست و چپ	یک حبه	آب اصول کرفس	خوراکی
اسهال	یک حبه	آب مورد	خوراکی
درد سنگ کلیه و مثانه	یک حبه	آب سداب یا آب ترب	خوراکی
سل	به قدر یک نخود در سه شب	آب نیم‌گرم	خوراکی
سرفه شدید	یک حبه	آب رازیانه	خوراکی

* اندامی مثل کلیه، مثانه و شش که از معده دورند، اثر داروها دیر به آن‌ها می‌رسد، پس داروهایی که برای این اندام‌ها ساخته می‌شود را با دارویی ترکیب می‌کنند که زود به اندام مربوطه برسند. دارویی که به این منظور با داروی اصلی ترکیب می‌شود را مبدرق گویند. مبدرق‌هایی که با داروی جامع همراه می‌شوند، با توجه به نوع بیماری و اندام مربوطه متفاوت است.

** منظور از حبه، یک دانه کوچک‌تر از نخود مثل دانه گندم و جو می‌باشد.

*** به اصطلاح اطبا آنچه بر اندام مالند، رقیق آن را طلا گویند (۱۲).

**** چکاندن دارو در بینی را سعوط گویند (۱۲).

بحث

نتایج این مطالعه بر اساس برخی منابع طب سنتی ایرانی و کتاب *قر/بادین* کبیر نشان داد که داروی جامع یک داروی مرکب گیاهی متشکل از نه مفرده است که برای بیماری‌های متعددی من جمله درد طحال، اسهال، درد پهلوها و خفقان قلب مفید می‌باشد. تمام مفردات مندرج در این دارو، درجاتی از خشکی (مرتبه اول تا چهارم) را دارند. تنها یک مورد (بذرالبنج سفید) دارای مزاج سرد در مرتبه سوم است و بقیه مفردات (سنبل‌الطیب، زعفران، قاقله، عاقرقرا، خربق سفید، فلفل سفید، فرفیون و عسل) درجاتی از گرما (اول تا چهارم) را نشان می‌دهند. پنج مفرده (بذرالبنج سفید، عاقرقرا، خربق سفید، فلفل سفید و فرفیون) از نه مفرده ترکیب دارویی فوق در مرتبه سوم و چهارم قرار دارند که از نگاه طب سنتی ایرانی داروهایی قوی محسوب می‌شوند. به انواع درجه چهارم، داروی مهلک اطلاق می‌گردد و مصرف این داروها به تنهایی و بدون

مصلح جایز نیست. با این وجود، میانگین مزاجی داروی مرکب به طور کل حدود درجه دوم گرم و خشک است. از آنجایی که بر حسب اصول مندرج در منابع مکتوب طب سنتی، داروهای درجه دوم با مصرف کم بر مزاج اثری محسوس می‌گذارند، ولی موجب فساد عضو نمی‌شوند، احتمالاً داروی جامع با تعدیل اثرات این مفردات بر هم، موجب عوارض مهمی نخواهد شد و شاید بدین دلیل حکمای طب سنتی ایرانی خصوصاً عقیلی خراسانی آن را مورد تأیید و استفاده قرار می‌دادند، هرچند ضرورت تحقیقات با متدولوژی جدید همچنان برای این داروی جامع مطرح است.

در بررسی خواص مفردات این دارو مشخص شد که اکثر آن‌ها مقوی معده، مفید در درمان فالج و سرفه و سنگ‌شکن هستند. برای حدود نیمی از این مفردات خواصی چون دافع سموم، نافع امراض سر و عصب و سینه و طحال، مسهل بلغم و برای بعضی از آن‌ها درمان شوصه، خفقان و مقوی قلب و قوت

تریاقیت، مسکن دردها و ویژگی‌هایی چون مسخن، محلل، جالی، منضج، مفرح و مفتح‌گرفتگی ذکر شده است.

در تحقیقات متعددی که امروزه در آزمایشگاه‌ها بر روی این مفردات انجام شده، خاصیت آنتی‌اکسیدانی و ضد میکروبی تمام این ترکیبات و خاصیت ضد التهابی و ضد سرطانی اکثریت قریب به اتفاق آن‌ها محرز شده است (۱۷، ۱۹، ۲۳، ۲۷-۲۸، ۳۲-۳۳، ۳۷-۳۹، ۴۰-۴۱، ۴۴-۴۵، ۴۸). همچنین طی بررسی‌های به عمل آمده، شماری از این مفردات اثر حفاظت کبدی و ضد دیابتی، ضد آسم، ضد زخم و تحریک‌کننده سیستم ایمنی دارند و نیز اثر مثبت تعدادی از آن‌ها بر گوارش و قلب گزارش شده است (۲۰، ۲۲، ۲۵، ۴۶)، حتی اثر مثبت قافله بر کنترل مسمومیت با زهر مار و عقرب‌گزیدگی هم مورد بررسی و تأیید قرار گرفته است (۳۶)، به علاوه در تحقیقاتی که در مورد زعفران به عنوان یکی از مفردات تشکیل‌دهنده داروی جامع انجام شد، مشخص گردید که زعفران اثرات درمانی مناسبی در بدن دارد (۲۲). این خواص که برای مفردات ذکر شده، مشابه همان منافعی است که برای داروی جامع در قرابادین ذکر شده است.

از طرف دیگر، در میان این مفردات، سه ترکیب از دید حکما باید با احتیاط بیشتر استفاده شوند: بنج به علت ایجاد اختلال عقل، فرفیون به دلیل ضرری که برای گرم مزاجان دارد و خریق که مصرف زیاد آن با عوارضی همراه است، البته برای فرفیون، سنبل‌الطیب و برای بنج، عسل به عنوان مصلح معرفی شده است (۲۱، ۱۵).

نتیجه‌گیری

با توجه به نظر حکیم عقیلی خراسانی در قرابادین کبیر، داروی جامع که از نه مفرده تشکیل شده، برای درمان بیماری‌ها و اختلالاتی از جمله سل، سرفه، اسهال، سردی معده و خفقان در قلب مفید است. تحقیقات آزمایشگاهی و بالینی برای این داروی مرکب گیاهی پیشنهاد می‌شود.

مشارکت نویسندگان

ابراهیم نصیری فرمی: مشارکت در طراحی و ایده تحقیق، هدایت و نظارت بر اجرای فرایند تحقیق، جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات، توجه به ملاحظات اخلاقی، تدوین و نگارش مقاله و تأیید نهایی مقاله.

زهرا گلی: مشارکت در طراحی و ایده تحقیق، اجرای فرآیند تحقیق، جمع‌آوری منابع و گردآوری داده‌ها و تحلیل اطلاعات، اطمینان از رعایت ملاحظات اخلاقی و علمی، تنظیم و نگارش اولیه مقاله و تأیید نهایی.

نویسندگان نسخه نهایی را مطالعه و تأیید نموده و مسئولیت پاسخگویی در قبال پژوهش را پذیرفته‌اند.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

تضاد منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده‌اند.

تأمین مالی

نویسندگان اظهار می‌نمایند که هیچ‌گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکرده‌اند.

پی‌نوشت

تعریف و معانی اصطلاحات مربوط به جدول ۱:

جالی: زداینده.

مفتح: بازکننده.

سد: ج سده، گرفتگی و بسته‌بودن مجاری.

مقطع: جداکننده.

منقی: پاک‌کننده.

مغری: لزج‌کننده.

منضج: پزاندنده.

محلل: تحلیل برنده.

مفرح: شادکننده.

ملطف: لطافت بخش.

محرَق: سوزنده.

منوم: خواب آور.

قاطع: جدا کننده.

هاضم: گوارنده.

تریاق: پادزهر.

مسخن: گرم کننده.

خلط: جسم روان و مرطوبی است که در نتیجه تغییرات انجام شده

بر غذا در دستگاه گوارش به وجود می آید، از تعادل اخلاط.

References

- Abbasi Gharacheh Narloo M, Pahlavan Sharif M. Anthropological Study in Traditional Herbal Medicine In Markazi province (Case study: Mahallat city). *Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine*. 2017; 8(2): 283-296. [Persian]
- Jokar A, Siamian H, KHalatbari A, SHakeri T. The study of historyof embryology and embryonic development in the texts of persian medicine (3-14century-AH). Sari: Mazandaran University of Medical Sciences; 2019. [Persian]
- Poormahmood N, Gohari fakhrabad M. Introducing the Two Remaining Craphidion from the twelfth century (Kabir Craphidion and Salehi Craphidion). *Scientific Quarterly of Social-Cultural Studies of Khorasan*. 2019; 13(3): 45-62. [Persian]
- Goli Z, Nasiri E, Farsi A. Examining the experiences of therapists and patients in the use of comprehensive medicine to treat all types of wounds. Sari: First Conference of Applied Researches in Natural Products. *Iranian Medicine and Supplements*; 2023. p.106. [Persian]
- Hashemi A, Kalani N, Bojani MM, Pourmokhtari, M. Case Report: Treatment of a Patient with Deep Injury in the Last Finger of the Ring with Herbal Ointment. *Pars Journal of Medical Sciences*, 2022; 19(2): 8-13. doi: 10.22034/pjms.2022.700470.[Persian]
- Harawī Šālihī. 'Amal Šālih (Qarābādīn Šālihī). Edited by Badr P, Mohaghigzadeh A, Shams Ardakani MR. Tehran: Chogan; 2012. p.178. [Persian]
- Kermānī MK. Daqāyiq al-alāJ. Translated by Zia Ebrahimi I. 1st ed. Kerman: Saadat Printing House; 1983. p.14-17. [Arabic]
- Modabberi M. Aghili Alavi Khorasani and Makhzan Al-Adviyeh. *Journal Of The Faculty Of Letters And Humanities (Kerman)*[Internet]. 2002;New(8-9 (7)):6-6. Available From: <https://Sid.Ir/Paper/528961/En>. [Persian]
- Zare F, Ayati MH, Shams-Ardekani MR, Baghbani M. Pathology of Nomenclature of Compounded Drugs in Persian Medicine Based on Gharabadin-e-Salehi, Gharabadin-e-Kabeer and Gharabadin-e-Azam. *Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine*. 2023;16(0):1-15. [Persian].
- Aqīlī 'Alawī Shīrāzī SMH. khulāshah al-ḥikmah. Edited by Nazem E.Qom: Esmailian; 2006. P.30-46. [persian]
- Borghei SHR. Biography and writings of Aghili Khorasani. *Name anjoman*. 2004;14(4):64-87. [persian]
- Azadbakht M , Hoseini A , Davoodi A. *Materia Medica in Persian Medicine*. Tehran: Arjmand; 2018. p. 50-1. [persian]
- 'Aqīlī 'Alawī Shīrāzī S.M.H. Qarābādīn Kabīr. Edited by Gholamiye M. Tehran:Safirardehal; 2016. p.13-14. [Persian]
- 'Aqīlī 'Alawī Shīrāzī S.M.H. Qarābādīn Kabīr. Tehran: Tehran University of Medical Sciences and Health Services. Institute of Medical History and Islamic Medicine and Complementary Studies;2016. V2. p. 942-945. [Persian]
- 'Aqīlī 'Alawī Shīrāzī S.M.H. Makhzan al-adwīyah. Edited by Shams Ardakani MR, Rahimi R, Farjadmand F. Tehran: Tehran University of Medical Sciences; 2009 . [Persian]
- Ibn sīnā H. Al-qānūn fī al-ṭīb. Beirut:Dār ahyā al-turāt al-arabī; 2005. [Arabic]
- Samarghandian S, Farkhondeh T, Samini F. Honey and Health: A Review of Recent Clinical Research. *Pharmacognosy research*. 2017;9(2):121-7.
- Balogun OD, Tunde GS. Antimicrobial activities of pure honey against some bacteria in wound infection. *Int J Innova Res Adv Studies (IJIRAS)*. 2020;7:146-9.
- Alevia M, Rasines S, Cantero L, Sancho MT, Fernández-Muiño MA, Osés SM. Chemical extraction and gastrointestinal digestion of honey: Influence on its antioxidant, antimicrobial and anti-inflammatory activities. *Foods*. 2021;10(6):1412.
- Najafi M, Gharakhani A, Oskouei TE. Protective effect of pharmacologic postconditioning with Natural Honey against left ventricular ischemia/reperfusion-induced arrhythmias in isolated heart of rat. *Physiology and Pharmacology*. 2011;14(4):406.[persian]
- Ḥakīm Mu'min. Tuḥfah al-Mu'minīn. Edited by Natural Medicine Revival Institute. Qom: Noor-e Vahy; 2010. [Persian]
- Moshiri M, Vahabzadeh M, Hosseinzadeh H. Clinical applications of saffron (*Crocus sativus*) and its constituents: a review. *Drug research*. 2014;287-95.
- Khorasany AR, Hosseinzadeh H. Therapeutic effects of saffron (*Crocus sativus* L.) in digestive disorders: a review. *Iranian journal of basic medical sciences*. 2016;19(5):455.

24. Bhargava V. Medicinal uses and pharmacological properties of *Crocus sativus* Linn (Saffron). *Int J Pharm Pharm Sci*. 2011;3(3).
25. Pourmasoumi M, Hadi A, Najafgholizadeh A, Kafeshani M, Sahebkar A. Clinical evidence on the effects of saffron (*Crocus sativus* L.) on cardiovascular risk factors: A systematic review meta-analysis. *Pharmacological Research*. 2019;139:348-59.
26. Joukar S, Ghasemipour-Afshar E, Sheibani M, Naghsh N, Bashiri A. Protective effects of saffron (*Crocus sativus*) against lethal ventricular arrhythmias induced by heart reperfusion in rat: a potential anti-arrhythmic agent. *Pharmaceutical biology*. 2013;51(7):836-43. [persian]
27. Thakur V, Pathania A, Kour H, Pathania AR. *Anacyclus pyrethrum*: a brief overview of phytochemistry, traditional uses, and potential therapeutic properties. *Journal of Advanced Scientific Research*. 2023; 31;14(09):6-17.
28. Rani S, Kaushik V, Saini V, Nain P, Rani D. Biological studies of *Anacyclus pyrethrum*. *Am J Pharm Res*. 2013;3(6).
29. Alliouche Kerboua K, Benosmane L, Namoune S, Ouled-Diaf K, Ghaliaoui N, Bendjeddou D. Anti-inflammatory and antioxidant activity of the hot water-soluble polysaccharides from *Anacyclus pyrethrum* (L.) Lag. roots. *Journal of Ethnopharmacology*. 2021;281:114491.
30. Usmani A, Mujahid M, Khushtar M, Siddiqui HH, Rahman MA. Hepatoprotective effect of *Anacyclus pyrethrum* Linn. against antitubercular drug-induced hepatotoxicity in SD rats. *Journal of Complementary and Integrative Medicine*. 2016;13(3):295-300.
31. Rezaie A, Pashazadeh M, Ahmadizadeh C, Jafari B, Jalilzadeh H. Study of Sedative and Anxiolytic Effect of Herbal Extract of *Nardostachys jatamansi* in Comparison With Diazepam in Rats. *Journal of Medicinal Plants*. 2010;9(36):169-74. [persian]
32. Pathak S, Godela R. *Nardostachys jatamansi*: Phytochemistry, ethnomedicinal uses, and pharmacological activities: A comprehensive review. *Fitoterapia*. 2023;105764.
33. Sahu R, Dhongade H, Pandey A, Sahu P, Sahu V, Patel D, et al. Medicinal properties of *Nardostachys jatamansi* (a review). *Oriental journal of chemistry*. 2016;32(2):859-66.
34. Bhat MDA, Malik SA. Efficacy of *Nardostachys jatamansi* (D.Don) DC in essential hypertension: A randomized controlled study. *Complementary Therapies in Medicine*. 2020;53:102532.
35. Singh M, Khan MA, YT K, Ahmad J, Fahmy UA, Kotta S, et al. Effect of *Nardostachys jatamansi* DC. on apoptosis, inflammation and oxidative stress induced by doxorubicin in wistar rats. *Plants*. 2020;9(11):1579.
36. kumar Singhal P, Gautam GK, Kumar R, Kumar G. A Review on *Amomum subulatum* and *Elettaria Cardamomum* with their Pharmacological Activity. *MAT J*. 2022;4:1-6.
37. Ashokkumar K, Murugan M, Dhanya MK, Warkentin TD. Botany, traditional uses, phytochemistry and biological activities of cardamom [*Elettaria cardamomum* (L.) Maton] – A critical review. *Journal of Ethnopharmacology*. 2020;246:112244.
38. Dhakal R, Dihingia A, Ahmed RS, Gupta DD, Sahu RK, Dutta P, et al. Prophylactic and therapeutic potential of active phytoconstituents from *Amomum subulatum* Roxb. *Food Frontiers*. 2023;4(1):60-84.
39. Aneja K, Joshi R. Antimicrobial activity of *Amomum subulatum* and *Elettaria cardamomum* against dental caries causing microorganisms. *Ethnobotanical Leaflets*. 2009; (7):3.
40. Dumlu FA, Aydin T, Odabasoglu F, Berktaş OA, Kutlu Z, Erol HS, et al. Anti-inflammatory and antioxidant properties of jervine, a steroidal alkaloid from rhizomes of *Veratrum album*. *Phytomedicine*. 2019;55:191-9.
41. Elagdi C, Bouaouda K, Rahhal R, Hsaine M, Badri W, Fougrach H, et al. Phenolic compounds, antioxidant and antibacterial activities of the methanolic extracts of *Euphorbia resinifera* and *Euphorbia echinus*. *Scientific African*. 2023;e01779.
42. Talbaoui A, El Hamdaoui L, Bouyahya A, El Moussaouiti M, Bakri Y. Chemical composition, in vitro cytotoxic, and antibacterial activities of Moroccan medicinal plants *Euphorbia resinifera* and *Marrubium vulgare*. *Biointerface Res Appl Chem*. 2020;10(6):7343-55.
43. Hmidouche O, Bouftini K, Chafik A, Khouri S, Rchid H, Rahimi A, et al. Ethnomedicinal Use, Phytochemistry, Pharmacology, and Toxicology of *Euphorbia resinifera* O. Berg.(B): A Review. *Journal of Zoological and Botanical Gardens*. 2023;4(2):364-95.
44. Ashokkumar K, Murugan M, Dhanya M, Pandian A, Warkentin TD. Phytochemistry and therapeutic potential of black pepper [*Piper nigrum* (L.)] essential

oil and piperine: A review. *Clinical Phytoscience*. 2021;7(1):1-11.

45. Zarai Z, Boujelbene E, Salem NB, Gargouri Y, Sayari A. Antioxidant and antimicrobial activities of various solvent extracts, piperine and piperic acid from *Piper nigrum*. *Lwt-Food science and technology*. 2013;50(2):634-41.

46. Wang D, Zhang L, Huang J, Himabindu K, Tewari D, Horbańczuk JO, et al. Cardiovascular protective effect of black pepper (*Piper nigrum* L.) and its major bioactive constituent piperine. *Trends in Food Science & Technology*. 2021;117:34-45.

47. Neha P, Joshi M. *Piper nigrum*: An overview of effects on human health. *Research Journal of Science and Technology*. 2020;12(4):331-7.

48. Bonde AR, Pinjari RM. Therapeutic Importance of *Hyoscyamus* Species-A. *International Journal of Forest, Animal and Fisheries Research (IJFAF)* 2023;7(5):18-32

49. Kebaili Z, Hameurlaine S, Fellah O, Djermane M, Gherraf N. Assessment of alkaloid content and antibacterial activity of *Hyoscyamus albus* and *Hyoscyamus muticus* collected in two different climatic regions in Algeria. *Journal of Biochemical Technology*. 2019;10(1):1.